

տիեզերս» եւ կամ որովհետեւ Մ. Խորենացի կուզէ որ աշխարհագիրը (ազգահամարը) Հայաստանն ալ ի գործ դրուած ըլլայ: Ազգաստոյ պատկերը «յամենայն մեհնասն» կանգնուած ըլլալու դէպքին մէջ պատմական ճշմարտութեան հետք մ'իսկ որոնքն աւելորդ է: Հեղինակն այսպիսի միող մ'ունեցած է անշուշտ՝ Եւսեբիոսի «Բրիտանիկն»՝ այն հաստատեն, ուր կ'ըսուի թէ Կալիգուլա կայսեր արձաններն ու պատկերները՝ բոլորնգական տիեզերաց Տրէական Ժողովարաններուն (սինագոգներու) մէջ կանգնուած էին: Իրք ալ Մ. Խորենացի այս եւ յարող գրութեանը գրած ատեն «Բրիտանիկն» իւր աչաց առջեւ ունէր: Արքեպիսկոպոս ազգապետութեան պատուոյն բարձրացուեալ յիշատակութիւնը բառ առ բառ անկէ անտուած է, ինչպէս եւ հասանական է՝ Հերովդէսի մահն ալ՝ որ ճիշդ նախընթաց գլխուն մէջն է, ինչպէս նաեւ Եւսեբիոսի գրքին մէջ:¹

Բայց ազգիւններն ռուսաճատիւրու եւ գործածելու տեսակետով՝ այս գլխուն ամենէն հետաքրքրական մասն է առանց հակառակութեան այն տեղը, ուր Արգարու գէմ Հերովդէսի պատերազմին պատճառներն ու ծագումը կը պատմուի: Գեպքը զուտ երեւակայական է, եւ ինչպէս Գուտշիք արդէն դիտած է, պարզապէս՝ «Հերովդէսի մէկ եղբորորդոյն Պարթեւներէն սպաննուած ըլլալու» յիշատակութեան վրայ Տիմուած է: Մ. Խորենացի խոշմատութեամբ կը կարգայ «Հրէական պատերազմը», եւ ամեն անգամ որ այս վերջին (Պարթեւ) բառին կը հանդիպի, Հայոց պատմութեան մէկ նոր միջնադէպն (episode) է որ յերեւան կ'ենէ: Բայց «Հրէական պատերազմին» ընթերցումն յառաջ տանելով կը գտնէ յիշատակուած Հերովդէսի մէկ եղբորորդին՝ այսինքն Յովսէփը,² Հերովդէսի Յովսէփի եղբորն որդին՝ որ Հերովդէսի եւ Սամարացի Մաղդակէսի պաշտոնի յետմիջանկէ հետ ամուսնացած: Հերովդէսի եղբորորդին եւ միանգամայն փեսանն. այս նշանով ի՞նչպէս կարելի է չճաննալ «Պարթեւներէն սպաննուած եղբորորդին»: Ըսած մը նորագոյն գիտնականներ իսկ աւելի բան պիտի չպահանջէին: Այսպէս Մ. Խորենացի ալ Յովսէփ անուն աւելցուց ոչ թէ իւր «Պատմութեան» բնագրին մէջ, այլ այն գլխուն

վերնագրին մէջ: Սակայն սխալած էր: Եթէ «Հրէական հնութիւնները», կարգացած ըլլար, պիտի տեսնէր թէ «Պարթեւներէն սպաննուած եղբորորդին» Յովսէփը չէր, այլ Հերովդէսի փաստէլ եղբորն՝ որդին, փաստէլ, որ Հերովդէսի եւ Մարիանէի երիցագոյն դստեր՝ Սամարիայի հետ ամուսնացած էր: Մ. Խորենացի այս սխալը կրնայ անմեղարկելի համարուիլ: Բայց այս մանրամասնութիւնն ի՞նչպէս ցոյց կու տայ որ շարագրութեան յորինուածութիւնն եւ միանգամայն իւր ազգիւնները գործածելու մէջ՝ խոշմախտ եւ կամայական վարմունքը:

Գլ. ԻԷ. Ընդհանուր Եւրոպայի Եւ Ասիայի մասին:

Յիշել ոչ բազում առաջ Ազգաստոս վանքանեցաւ փանծանի Ազգաստոս, եւ (Եւս. «Բրիտանիկ», Բ. 262). փոխանակ նորա թագաւորէ հռոմայեցւոյ Տիբեր. եւ Գերմանիկոս կեսար եղեալ, Գերմանիկոս կայսր ձաղաց մազն զառաքելութեան յորինուածութիւնն եւ միանգամայն իւր ազգիւնները գործածելու մէջ՝ խոշմախտ եւ կամայական վարմունքը:

Եւս. Եւրոպայի մասին: Արգարու, Թագաւորէ ի վերայ Պարսից Արտաշէս որդի նորա: Արգ. Թէպէս եւ ոչ է կազ պատմութեան ի ժամանակի, եւ ոչ բոտ կարգի՝ զոր տեսի ձեռնարկեցաւ, այլ քանզի սերունդը Արտաշէսի թագաւորին նա, եւ արիւն եւ հարապատուութիւն Արտաշէսի որդոյ նորա, ոչինչն արտաքուց յազգաց պատմականութեան մարդկանն, նախկարգեալ ի գիրտ առ ընթերց Արտաշէսի. զի իմացին որք ընթերցանեն, եթէ համարգիր քաղին նա: Իսկ զինի տպա նշանակեցաւ եւ գտանալ զպատման հարցն նոցա ի Հայս. որք են Կարենանք եւ Սարգիսանք, յորմ սուրբն Գրիգոր, եւ յորմ Կամարակեցաւ, յորժամ ի քաղկեդէս հաստիկեցեմք ի ժամանակն թագաւորին, որ զնոսա ընկալաւ:

Բայց Արգարու ոչ յարողեցաւ խորհուրդն ապրտամբութեան, զի խաղաղութիւն անկեալ ի մէջ ազգականաց իւրք թագաւորութեանն Պարսից, զոր ժողովեալ անոր շուրջ ի համոզել եւ ի դադարեցուցանել զնոսա:

Հերովդէսի զնգիրուն վրայ Արգարու ունեցած յաղոգութիւնները՝ յաղոգողաց համար ձախող հետեւանք ունեցան: Մ. Խորենացի եղաւ չի պատմոր մեղի, բայց աշխուկան Պարթեւներն ու Հայերը կը ցուցնէ մեղի, որոնք Հռոմ տարուած էին՝ այն պատերազմին պատճառաւ յորում «Հերովդէսի եղբորորդին» սպաննած

1 Բ. 268.
2 Հերովդէսի հիւանդութեան նկատմամբ Մ. Խորենացի կ'որոշէր մէջ՝ Հռոմէական բառէն ետքը լամբ. օրինակով կ'աւելցնէ. «Երբայն ի նա Իւրոպայի Բրիտանիկնը կ'ըսէ. «որքեւնաց մարմնով»»
3 'O δόδελφιδοῦς (= եղբորորդի) αὐτοῦ 'Ιωσήφους. Հր. Պատմ. Ա. ԻԷ. 4:

Է Հայերուն տալ այն մեծ պատուիւր, կանխաւ
վարձատրութիւն մին էր ըզբարաւ ձեռնպահու-
թեան, որ՝ ինչպէս թէ՛ն մը ետքը պիտի տես-
նենք, ստիպուեցա՝ զգրիստոս իաւջ Հանող յան-
ցաւոր Հրեայքը դալու պատժելու խորհուրդէն
տա կենալ:

ԳԼ. Լ. — Ուսումնական տարիների, յս-
րոսի տեղի շարժման հարցեր, ուսուցիչների
հասարակական կյանքը:

Ինչպե՞ս ամառանալու ե-
կա՞նք ի գործ Հայաստա-
նի մեծահասակ կայսեր
փեմխի՞նքը, եւ պաշտոն-
նալըսը, Ասորըս եւ Մե-
ջապետից Մարտին որք
Ստորինքը. առ որ առա-
նելա Ազգային երկուս
ի զիստաւոր իւրոց, զՄար-
հիսաբ բռնինք Աշխնի,
եւ զՀամարգառ՝ նահա-
պետապահանջել տահինք,
եւ զՎահա հաւատարմի
իւր ի շաղաքն իմեքուր-
(բն), զպաշտօնիցն նմա
զպատանաւ երեքշաբթի
լոյս յաբեկի. յուշանիւր
եւ զպէր աւտար ի բնոյ
Արտաշէս եւ ընդ երկուս

Իր, եւ առանկէ զսա խիւ-
կուսն օգնականութեանս
Որդւ կենէլ զտիկն զնա
խիւն: խիւնդարդիւն: Եւ նա-
րա ընկալալ զնստա խա-
ղալով խեղամբ եւ մեծարու-
նաց, առնէ կատարօրեան
Արգարտը: "Այն աստիճանի
ի կայսերէ սակս այլի, միայն
զի զհարկեալն լիով փու-
նջացաւ: Եւ նոյնս զարմեալ աւե-
տի, եկին Արքուստգէմ
ստանանկ զգործին մեր
բնիտաւս վասն լրջ չափ-
բաւոյց զքանկալարդու-
թեանցն: Երում: Եւ ակա-
նատն եղև, պատմային
Արգարտ: Ընդ որ զարմա-
ցեալ Արգարտ, չաւա-
տալ մայնարտալի կր յար-
գարեւ. որդի Աստուծոյ, եւ
սաւ:

ընկալաւ զնոսա խնդու-
թեամբ եւ մեծաբանօք....
եւ գրեաց նոցա թուղթ-
փոխանակ թղթոցն՝ զոր
բերին նմա.

(U.S. - 98-1-72, 4-2, 16
1-7 4-2-72-1-7.)

1 Մարինա՝ առաքյալն բնագրին եւ «Թուղթ Աւ-
դարս», 2 Սթինա՝ բառին տեղ, ընթերցանադրի գրեկապ մըն է,
3 Սթինա՝ հասարակչույ. առթի բնագրին եւ Մ. Խա-
րենսդոյ Տոմսմանդդ տղւոր է առեկընէլ՝ որդի եւ կորուստ
Սթինա՝ օրդի հասարակչույ:

[illegible]

«Աբաբարա թղթին», հայերեն բնագրին մեջ Միկ-
 ֆիտի չկայ։ Պետք է աւելացնենք, վասն զի թէ տառերեն
 եւ թէ Մ. Խորենացւոյ բնագրին մեջ կայ։

Այն զօրութիւնք աչ
մարդոյ են, այլ Աստուծոյ.
դի չիք դք ի մարդկանէ որ
կարէ զմեռեալս յարուցա-
նել, բայց միայն Աստուած:

Իւ. քանզի ապականեալ էր մարմինն իւր ի չարաչար ցաւոց, որ պատահեցին նմա ի Պարսկացի աշխարհի յառաջ քան զԵւթն ամ, եւ ի մարդկանէ ոչ եղեւ նմա հնար բռնկութեան, ետ տանել նմա թուղթ աղաւանդան, գաւ եւ բռնկել զնա ի դաւաղն, օրինակ զայս.

Այս զորութիւնքս չեն մարդկան, այլ Աստուծոյ. քանզի չիք որ ի մարդկանէ որ կարէ յարուցանել զմեռեալս, բայց միայն Աստուած. (ԹԻՄԵՈՒՄ ԱԲԻԲՈՒՄ, էջ 1—4):

Եւ Ազգար(ու)... ապա-
կանեցաւ մարմնի նորա յա-
ղայար ցառից որ ի մարդի-
կանէ չիք նորա բռնիու-
թիւն: Եւ իբրեւ լուաւ
և ուսում գտնունն Յի-
սուսի, եւ վասն զորոս
թիւանց զոր գործէր նա,
... ետ տարի առ նմա
թաւաթ աղբից ի ձեռն
ծառայելի իւրոց, եւ ապա-
նքէ գաւ, եւ բռնիկ զնա
ի հիւանդանոցնէ իւրոց
(Եւսեբ. Եկ. Պատմ. Բ.
ԺԳ.):

Մ. Խորենացի պիտի հետեւի հիմադ պն
երկու մեծ արդիւններուն՝ զորոնք նկարագրե-
ցինք վերը, Նստեթիտի Նիկիթ-կոս Գոթոմ-թեան
Յայերեմ թարգմանութեան եւ Աբգարոս Նիկիթ-
կոս կարեւորն ըստական եւ իւր ընթերցման
թիւերը, մանաւանդ ե-տեթիտի: Բայց իւր պատ-
մութիւնն արդէն պատմաւածին հետ կապելու
համար, քանի որ լսուելուածներ (ընդմիջա-
րդութիւններ) ընեմք չի քաշուիր: Օրբնիկ ա-
զգագա՝ այս գլխուն մէջ կը "զգապոյնսն", Մա-
ռնոս (Սաբնոս) "Հաղարապետին", "զպատ-
մաուս երթալոյն իւրոյ յարեւելք", եւ կը ջա-
նայ "ստեւեմ զնա թիկուտն օգտականութեան",
անտարակցա՝ հռոմէական վարչութեան մէջ
կը ունեցած թշնամեաց դէմ (ԻԸ, ԻԹ): Մա-
ռնոս կը պատասխանէ իրեն "սակս այնր ի
կայսերէ կասկածելու", պատճառ չունի, միայն
եթէ "հարկոսն ծղգութեամբ վճարու" (Հմմտ
ԻԶ. ՀԷԼ): Դարձեալ կը տեսնելք թէ Աբգարոս
"յաւաքն . . . պատահեցին նմա ի Պարսից աշ-"